

Особливості фінансово-кредитної термінології початкового етапу формування.

У статті визначено чинники формування української фінансово-кредитної термінології та основні етапи її становлення, проаналізовано особливості початкового етапу її розвитку.

Ключові слова: фінансово-кредитна термінологія, терміносистема, початковий етап формування.

Відомо, що стан формування і розвитку кожної терміносистеми визначається рядом позамовних і внутрішньомовних чинників. Розвиток української фінансово-кредитної термінології (УФКТ) безпосередньо пов'язаний із дією позамовних чинників: стану національної науки і рівня розвитку фінансів як окремої галузі суспільного знання, історико-політичного, соціально-економічного. До внутрішньомовних відносимо ступінь розвитку літературної мови і її функціональних стилів, мовну практику вчених, громадських діячів. У процесі формування терміносистеми фінансової науки ці чинники активно взаємодіють, що сприяє поступальному розвитку терміносистеми.

Формування і розвиток УФКТ тісно пов'язаний з історією української фінансової думки, адже для того, щоб описати склад і структуру, зрозуміти основні тенденції розвитку сучасної УФКТ, необхідно враховувати історію становлення фінансової науки в Україні, а також простежити ті лексико-семантичні зміни, що відбувалися в термінології фінансів та кредиту впродовж тривалого часу її формування. Зв'язок між розвитком науки, оформленням її досягнень певною мовою й термінологічною розбудовою цієї мови є безпосереднім. [11 с. 90].

Специфічні тенденції розвитку фінансової науки в Україні визначалися особливостями стану та розвитку української економіки: відсутністю державності протягом кількох століть, відокремленістю від сусідніх країн, через що українська наука сприймалася як несамобуття, «розчинена» в економічній думці метрополії. Довгі століття свого історичного життя Україна перебувала під чужими економічними та політичними впливами, що, безумовно, відбилося на українській економічній думці. Учені-економісти «вписують» розвиток економічної, а отже, й фінансової, думки у три геополітично-цивілізовані цикли економічного розвитку України, запропоновані професором С. М. Злупком. Перший цикл охоплює період від найдавніших часів до занепаду давньоукраїнської держави – Київської Русі. Другий датується серединою XIV – XVII

століть, третій – це час із середини XVII століття до 1991 року. З проголошенням України незалежною державою започатковано четвертий геополітично-цивілізований цикл розвитку її економіки, що має ґрунтуватися на досвіді трьох попередніх [5 с. 28; 7 с. 8]. Оскільки всі цикли досить тривалі за часом, то у межах кожного із них необхідно додатково виділити певні етапи розвитку.

Термін «*фінанси*» походить від лат. *Finantia*, що означає обов'язкову сплату грошей. У сучасному розумінні вперше його почали використовувати ще наприкінці 13 ст. в Італії. Він означав мобілізацію грошових засобів державою для виконання своїх функцій [2, с. 4]

Відповідно до названих вище власне мовних та позамовних чинників в історії формування УФКТ виділяємо п'ять основних етапів:

- 1) XI – середина XIX ст.;
- 2) II половина XIX - початок XX ст.;
- 3) 20-ті роки XX ст.;
- 4) 30-ті – кінець 80-х років XX ст.;
- 5) Розпочався з 90-х років XX ст..

Перший – початковий – період розвитку фінансово-кредитних термінів та професійної фінансової лексики мав риси стихійно організованої системи, яка у наступні періоди із розвитком мови, науки й суспільно-економічних відносин зазнала суттєвих еволюційних змін. Економічна лексика така ж давня й багатогранна, як і саме економічне життя народу. УФКТ є продуктом багатовікового розвитку, як і економічні термінології інших мов.[8 с. 14].

На ранньому етапі творення економічного, а отже, й фінансово-кредитного, словникового фонду основним фактором, під впливом якого з'являлися економічні найменування, виступала безпосередньо економічна, фінансова практика та її відбиття в побутовій свідомості агентів виробництва. Деякі дослідники стверджують, що навіть у дописемний період лексика, що обслуговувала життєво важливі галузі економіки, мала виразні риси системно організованої стихійної термінології. З появою писемності дописемна народна термінологія стає одним із найважливіших чинників подальшого розвитку культури, а згодом – науки, техніки [4 с. 63].

Як історична категорія фінанси з'являються одночасно з виникненням держави при розподілі суспільства на класи. У сфері економічних відносин це виражалося в тому, що держава мала свої прибутки і витрати. Фінансова наука, як і всі науки, народилася із практики, яка є на тисячоліття старішою самої фінансової науки. У Київській Русі в період феодалізму одним із основних джерел доходів казни була данина від населення, яку

збирали переважно в натуральній формі. Збирали її з усього: з кожної душі податного стану (подушне), із землі, з диму, з рала (плуга) тощо. Залюбки брали натуроплатою: збіжжям, медом, воском, шкурами худоби, хутром дикого звіра та ін.. Звичайно, ця тимчасова данина не може бути названа фінансовою операцією, але спосіб її стягнення слугує підґрунтям для пізніших дій.

Отже, лексика на означення різного роду данин, платежів, податків, яке сплачувало підневільне населення на користь держави, великих землевласників, виникала в безпосередньому зв'язку з розвитком самої держави, її економіки, торгівлі, фінансів. Базові слова, що стали початком формування терміносистеми фінансів та кредиту, зафіксовані у найдавніших пам'ятках Київської Русі. Зокрема, у «Руській Правді» є такі лексеми на позначення фінансово-кредитних відносин: *дань* – данина грішми або в натуральній формі; *вира* – 1) грошовий штраф, який заміняв смертну кару; 2) грошовий штраф за різні злочини; *дикая вира* – вира, сплачувана всією общиною; *вирьникъ* – збирач вири (Ср, I, 262-263); *вина* – загальна назва грошового штрафу (Ср, I, 258) *скоть* – у значенні «гроші», *скотьница* – скарбниця (Ср, I, 387), *мыто*, *мытникъ*, *мытарь* – збирач мита (Ср, II, 218-220).

Питання кредиту широко обговорюється в 47, 48, 50, 53, 55 та ін. статтях цього важливого документа [3 с. 70].

Назви кредитних відносин представлені лексемами: *позычити* – дати в борг (Ср, II 1093), *долгъ* – борг, *должникъ* – боржник, *доложьновати* – мати борг (Ср. I, 756 – 758); *застава*, *закладъ* – застава боржником належного йому майна, *закладникъ* – той, хто дає в заклад.

У значенні «процент» у давньоруських пам'ятках вживалися лексеми: *лихва*, *ростъ* (Ср, II, 1093).

У мові староукраїнських пам'яток XIV – XV ст. теж широко представлена лексика на позначення різного роду данин, податків, платежів. На початковому етапі формування УФКТ переважають ті способи термінологічної номінації, які опираються на наявні мовні ресурси. Найбільш продуктивним у донауковій УФКТ є лексико-семантичний спосіб творення термінологічних одиниць (перегрупування сем, виділення потенційних сем у словах, які раніше не були термінами тощо). Для найменування данин та податків використовувалися загальновживані на той час слова, які набували додаткового нового значення: *броднина* (оплата за користування бродом), *виходъ* (плата феодалові за право виходу із села або переходу до іншого господаря; данина) *воловица* (назва податку від волового плуга) та ін.

Унаслідок конкретизації значення загальноживаного слова збільшувалася кількість значень багатозначних слів. Наприклад, руський іменник **вина** в староукраїнській мові мав такі значення: 1) провина; 2) повинність, кара; 3) основа для вчинку; 4) судова справа; 5) оплата за суд; 6) грошовий штраф; 7) позичені гроші, борг.

У ранній період формування УФКТ намітилася тенденція, що особливо розвинулася в наступні періоди становлення терміносистеми, – повторне переосмислення значення слова, яке стало терміном іншої галузі спеціального знання. Так, слова **вина**, **вага** в різних значеннях входили до різних терміносистем, що у свою чергу зумовлювало появу міждисциплінарної, міжнаукової, за визначенням А. А. Реформатського, омонімії. Так, термін **вина** у значеннях «провина», «повинність», «кара», «основа для вчинку, судова справа» належить до юридичної терміносистеми, а в значеннях «оплата за суд», «грошовий штраф», «позичені гроші, борг» → до фінансово-кредитної терміносистеми.

Отже, в результаті повторного переосмислення один і той самий термін у різних терміносистемах мав різні значення, ступінь віддаленості яких залежав від ступеня його переосмислення [1 с. 103].

У процесі подальшої термінологізації нерідко відбувається також звуження семантики слова. Наприклад, термін **мито** у давньоруській мові мав такі значення: 1) плата, нагорода, мзда; 2) податок; 3) особливий вид торгового мита; 4) місце, де збирали мито (Ср., II 220). У 14-15 ст. **митом** називали оплату за право торгувати, що-небудь одноразово продавати. Засвідчено також і похідний термін **мытъце** у значенні «проїждже мито» (ССУМ, I. 625-626).

У словнику за редакцією Б. Грінченка термін **мито** подано у двох значеннях: податок на товари й оплата за право торгувати.

Назви грошових оплат передавалися здебільшого субстантивованими прикметниками на – *ое*: **търговое** – вид торгового мита (Ср, III, 1053), **памерное** – податок від міри (СР, II, 1174), **вирьное** (Ср, I, 263), **гостиное** (Ср, I, 567), **мостове**, **гребелное**, **возове** (АЗР, IV, 167, 1597), **перевозне**, **ярмаркове**, **подимне**, **воскове** та ін..

Рідше на означення платежів, митних зборів вживали лексеми, утворені морфологічним способом: **мостовъщина** (Ср, II, 177), **волощина**, **головщина** (ССУМ, I, 249), **болкоуновищина** – податок на вола (бівкуна) (ССУМ, I, 110).

Не менш продуктивною формою для позначення різних податків у початковий період формування УФКТ є віддієслівні іменники, утворені від дієслівної основи безафіксним способом: **позовъ** (Ср, II, 1089), **выходъ**, **поплатъ**, **оплатъ**, **закладъ**, **поборъ**, **подать**.

Уже в донауковий період простежуємо використання складних найменувань для позначення фінансово-кредитних понять: *готовыи гроши, готовые пенѣзи* – готівка (ССУМ, I, 249), *гривня вѣсна* – вагова гривня, гривня за вагу (ССУМ, I, 262), *восковыи гроши, врочныи гроши, дань грошова* (ССУМ, I, 266), *седити на вроце* – давати грошовий оброк феодалові взамін натуральних повинностей (ССУМ, II, 332), *слидѣ злодѣнскии платити* – платити грошову кару за відмову від обов'язку розшуку злодія (ССУМ, II, 359), *широкая личба* – грошовий курс, платіжна вартість грошової одиниці в Польщі (ССУМ, II, 559).

Використання складних найменувань для позначення понять даної галузі спеціального знання забезпечує більш повне передання змісту поняття за допомогою лінгвістичного знаку, структурних особливостей багаторівневої ієрархічно організованої терміносистеми. На думку С. Киршо, саме терміни-словосполучення мають найбільш чіткі системні риси і є дуже продуктивним способом творення сучасних фінансово-кредитних термінів. [6 с.10]

Поряд із питомими назвами у складі УФКТ давні джерела засвідчують також слова іншомовного походження, які проникали в українську мову внаслідок нових міжетнічних контактів у процесі торгово-економічних відносин. Це переважно слова латинського чи німецького походження, засвоєні через польське посередництво.

Прикладом запозичень із латинської мови через посередництво польської є слова *депозитъ, кредиторъ, квота, індукта, евекта, асигнація, асекурація, акавіція, екзакція, екзакторъ*.

З німецької мови через польську запозичено лексему *боркгъ*, яку з 16 ст. вживали у значенні «в кредит». Спочатку цей термін використовували у виразах «на борг, в борг» (на віру) як синонім до власне українських слів *позичати, позика, позичка, винне, винувате*. У процесі термінологізації запозичене слово «борг» витіснило питомі спеціальні назви «*винне, винувате*» і ввійшло до складу сучасної УФКТ. [10 с. 168] Наприкінці 18 ст. з німецької мови запозичено італійський термін «банк». Банки виникають на основі розвинутих товарно-грошових відносин за феодалізму. В 14 ст. банківські операції набули значного розвитку в Італії, потім у Німеччині, Нідерландах. За капіталізму в 17-18 ст. з'являється багато банків в Англії – наймогутнішій на той час країні світу. З 1783 року банки з'явилися в Україні [9]

Запозичення у фінансово-кредитну лексику того періоду є переважно наслідком екстралінгвістичних чинників і перш за все результатом вищого рівня розвитку фінансів у західноєвропейських країнах.

У ФКТ початкового етапу формування досить широко представлена синонімія, що є наслідком відсутності чіткої фіксації галузевих понять, а також децентралізації економічного життя країни, наслідком міжмовних контактів. Так, термін *податокъ* мав синоніми *подать, пошлина, мито, індукта, евекта, цло; доходъ – утрата, ущербокъ, дань, дачка, даток, данина, поплати, поплатокъ* та ін.. Синонімія як явище негативне для термінології є свідченням недосконалості, відкритості, стихійності розвитку даної термінології того періоду. Фінансово-кредитні лексеми позначали поняття, які перебували в процесі зародження, становлення й не могли ще використовуватися логічно.

Деякі тогочасні терміни фінансово-кредитної терміносистеми вступали в антонімічні відношення, наприклад: *доходъ – разходъ (расходъ), должникъ – кредиторъ, індукта – евекта*.

Проведене спостереження над УФКТ початкового етапу формування дозволяє зробити такі висновки:

УФКТ даного періоду характеризується багатством словникового складу, в ній чітко виділяються тематичні групи слів на позначення данин, податків, зборів, грошово-кредитних, платіжних операцій. Її основу становлять загальноновживані слова, серед яких переважають субстантивовані прикметники, успадковані з давньоруської мови (*мостове, воскове*) та іменники, утворені на власне українському мовному ґрунті (*мостовищина, данина, даток, данник, позика*). Базові лексеми *податок, дохід, прибуток, застава, мито, борг, кредит, рахунок, депозит* складають ядро сучасної УФКТ, інші (*індукта, евекта, воловищина* тощо) вийшли із ужитку разом із поняттями, які вони означали. Запозичення в тогочасну УФКТ замовлені міжнародними економічними відносинами. Серед іншомовних слів переважають полонізми, а також латинізми та германізми, що проникали в українську мову через польське посередництво. До нашого часу дійшли лише ті терміни, які мали характер загальноєвропейських і вже тоді були поширені в народній мові (*сума, борг, кредит, депозит, рахунок, кошт* та ін.)

Не збереглися в сучасній УФКТ терміни, які позначали поняття, що зникли внаслідок зміни соціально-економічних та історичних умов (*індукта, евекта*). З функціонального погляду УФКТ початкового періоду, як і термінологія інших наук, є відносно недосконалою, їй властиві полісемантичність, наявність значної кількості синонімічних рядів, антонімічних опозицій, що «переважно відображали загальномовні зв'язки, рідше - зв'язки спеціальних понять та їх розвиток».

Список використаної літератури

1. Божно Л. И. Научно-техническая терминология как один из объектов изучения закономерностей развития языка / Л. И. Божно // Филологические науки. - 1971. - №5. – с. 102-108.
2. Василик О. Д. Теорія фінансів. – К.: НІОС. – 2003. – 416 с.
3. Винар Богдан. Розвиток економічної думки у Київській Русі / Богдан Винар. – Нью-Йорк; Мюнхен: Українське історичне товариство, 1974. – 128 с.
4. Денисов П. Н.. Ещё о некоторых аспектах изучения языков науки / П. Н. Денисов // Проблемы языка науки и техники. – М.: Наука, 1970. – с. 52-89.
5. Злупко С. М. Три геополітичних цикли економічного розвитку України // Державність. – 1997-1998. - №19-20 с. 28.
6. Киршо С. М. Современная русская финансово-кредитная терминология как система (лингвистический анализ): автореф. дис. на соискание учёной степени канд. филол. наук.: спец. 10. 02.01 «Русский язык» / С. М. Киршо. – Одесса, 1989. – 16 с.
7. Леоненко П. М. До історії української фінансової думки. // Фінанси України. – 1999 - №9. – с. 6-17.
8. Малиновська И. В., Экономическая терминология в англ. яз.: процессы формирования и функционирования: автореф. дис. на соискание ученой степени канд. филол. наук.: спец. 10.02.01 «Русский язык» / И. В. Малиновская – К., 1984, с. 14.
9. Москаленко А. А. Українська лексика першої половини 19 ст. (конспект лекцій із спецкурсу) – Одеса, 1969.
10. Огієнко І. Етимологічно-семантичний словник української мови – Вінніпег: Товариство «Волинь» т. І. – 1979, с. 365.
11. Панько Т., Білоус М.. Слово в духовному житті нації. – К.: Т-во «Знання» України, 1995; - 96 с.;

Умовні скорочення

Ср. Срезневский И. И. Словарь древнерусского языка: В 3-х т. – М., 1989;

ССМ Словник староукраїнської мови: В 2-х т. – К., 1977-1978.

И. Козловец

Особенности финансово-кредитной терминологии начального этапа формирования.

В статье определены факторы формирования украинской финансово-кредитной терминологии и основные этапы её становления, проанализированы особенности начального этапа её развития.

Ключевые слова: финансово-кредитная терминология, терминосистема, начальный этап формирования.

I. Kozlovets

The article defines the factors of formation of the Ukrainian financial and credit terminology and basic stages of its development, and analyzes the features of the initial stage of its development.

Key words: financial and credit terminology, terminological system, the initial stage of formation.